

Митар Пешикан

УЗ ЗБОРНИК „ЦРНОГОРСКИ ГОВОРИ“

Са научног скупа одржаног маја мјесеца 1983. г. у Титограду, у организацији Одбора за језик ЦАНУ, проистекла је, рекао бих, врло садржајна књига, под насловом: *Црногорски говори. Резултати досадашњих испитивања и даљи рад на њиховом проучавању*. Књига је изашла у технички изврсном издању ЦАНУ, у серији *Научни скупови*, као дванаеста књига Академијине серије, односно трећа књига Одјељења умјетности.

Сатница овог научног скупа није била преоптерећена (од чега пате многи наши лингвистички састанци), те је било прилике за дискусију, која је ауторизована и објављена, што доприноси објективној информативности књиге.

Три елемента садржаја, међутим, нијесу била изложена дискусији. То су најприје двије дијалектолошке карте, објављене посредно под мојим именом („преузето са карте М. Пешикана... ЗбФЛ XIII/1, Н. Сад 1970“), а онда реферати Ј. Хама и Ј. Суботић, који су били предвиђени у програму скупа, али референти нијесу дошли да их прочитају него су их накнадно приложили за зборник. У таквом објављивању готово увијек има извјесног стручног ризика, јер су референти лишени корекционе помоћи коју може дати дискусија, а редакцији зборника су спутане руке у погледу могућних интервенција или сугестија ауторима, јер и друге реферате уобличују сами аутори, без редакцијске помоћи. — На објављене карте морам се осврнути, а онда нека буде и која ријеч о ставовима из непрочитаних реферата.

1.

Као организатор скупа и предсједник Одбора за језик ЦАНУ, Д. Вујичић је тражио од мене да уз свој реферат израдим и карту црногорских говора. Не стигавши да то урадим, дао сам

сагласност да се прецртају моје карте објављене прије петнаестак година. Цртач је, наравно, направио љепше карте него што су моје, али је превидио двије појединости, једва уочљиве на мојим цртежима, али дијалектолошки веома битне.

Прва је — да шрафура која указује на акценатске системе у Прчању мијења смјер, указујући на особену акценуацију, коју је утврдио још Милан Решетар. Тако је ођутана чињеница да нај-архаичнији акценат имамо не само у предгорју Комова и Маганика (Кучи, Пипери, Братоножићи) него и у Прчању; а сада, захваљујући испитивањима Драгољуба Петровића, знамо да појава није само прчањска, него шира источнобокељска. Она је тим значајнија што су предјели јужних Брда и источне Боке једина два штокавска пункта, све до Славоније и србијанског југоистока, са акцентом без икаквих системских преношења на претходне слоге.

Друга непрецизност, на другој карти објављеној у зборнику са скупа, састоји се у томе што је црногорска полугласничка зона приказана континуирано, без познатог прекида у Зетској равници.

Умјесто да објављујем аутентичне старе карте, за ову прилику направио сам један даљи оглед у картографском предочавању црногорских дијалекатских појава, што подносим као посебан стручни прилог, не мијешајући га са овим хроничарским репликама.

2.

Полазећи од једног пописа црногорских села из 1840. године, који је објавио Љ. Дурковић-Јакшић, Јелисавета Суботић даје оглед из ономастичке етимологије, а то је тематика ризична и за врло искусне и припремљене лингвисте. Штета је што није прочитала текст на скупу; могло јој се сугерирати нпр. да систематски изложи сва имена из документа (она издваја само деривате на *-ћ*) и да их, умјесто етимолошког коментара, идентификује са данашњим топонимима, можда и са одговарајућим именима из објављених турских пописа (евентуално и из других старијих извора). — Овако нам преостаје само да дамо нека реалнија објашњења, како не би упадали у забуну неупућенији корисници књиге.

Братеж не може бити изведеница од глагола *брати*. Ако је то исто што и данашњи *Брдџеш* у цуцкој Заљути, онда ту имамо суфикс *-еш*, а *-ежъ* је само непрецизно записивање, забуна писара који слабо идентификује крајње безвучне и звучне сугласнике. У сваком случају, то је антропо-топоним, мјесно име изведено непосредно из личног имена, а оно је опет дериват основе *Брат* (*Братослав*, *Братонџ* и сл.). Лична имена *Братеш* и *Братеша* засвједочена су већ у Жичкој повељи Стефана Првовјенчаног.

Предиш није у вези с глаголом *дисати*, него — опет преко изведеног личног имена — потиче од антропонима *Прѣдислав*.

Гађи и Коћи могли би имати у основи обично хипокористично удвајање (Гаг-, Кок-), само са палатализацијом другог сугласника, али су за провјеру ове могућности или за налажење увјерљивијег објашњења свакако надлежнији албанисти него слависти. Сигурно је, ипак, да то нијесу изведенице од словенских апелатива гад и кот. — Такође је сигурно да Баће није од Блатје, а мало је вјероватно да је и од било које друге словенске основе.

Вражегрмци — то је млађа варијанта овог топонима, а старија је са -н-: Вражегрнци. Ово име срећемо на више мјеста у савременој и (нарочито) историјској грађи, а Вук Караџић је, записујући Вражограце на Тимоку, довео топоним у везу с грнац 'лонац'. Што се тиче првог дијела имена, можемо га доводити у везу или са враг и вража 'чарање' или са врђжити 'палити сасушено бусење ради побољшања родности земљишта' (глагол у том значењу потврђен у Цуцама) — али никако не може бити од романизма врза 'кељ' (тал. *versa*).

За Добронџџ-до није довољно прецизно рећи да је „сложеничка конструкција од личног имена Нџгъ“. Ту имамо присвојни придјев од личног имена Добронџг, које није изведено од имена Нџгъ, него — као и Радонџг, Војнџг, Братонџг, староруско Милонџг и др. — припада главном прасловенском (и индоевропском) типу двочланих, сложених имена. Имена типа Нџг, Нџж, Рад, Рађ итд., постајала су управо од ових двочланих имена Нџгослав, Радонџг, Радослав и сл.), а не обрнуто.

3.

Из граматике проф. Јосипа Хама учио сам и ја старословенски, а и у дијалектологији нас је задужио представљањем говора Доње Подравине и Суска. Управо поштујући те чињенице, не могу оћутати неслагања са Хамовим приступом једној за њега новој тематици — црногорској дијалекатској проблематици. Он расправља проблематику прелаза *tě, dě* у *će, đe*, „која је донекле — али само донекле — налик на ону коју представља однос западнославенскога *kv, gv* према источнославенском и јужнославенском *sv, zv* (само, разумије се, с другим предзнацима, у другим квадрантима и другим резултатима)“. И даље се у тексту истиче да је промјена *t* и *d* пред јатом „само привидно и тек на први поглед“ слична поменутој прасловенској, а за *tě, dě* → *će, đe* даје се ова основна дефиниција:

„Ја мислим да је ту на диоклијско-зетском подручју могло долазити до сукобљавања двију тенденција, двију смјером и подријетлом неовисних, хетерогених артикулација: западне сугласничке и источне самогласничке. Оне су тек заједно доводиле до тога да је палатални плозив заједно са *ě* давао *će, đe* а не **tje, *dje* ... као другдје на јекавском подручју гдје

тога пловива није било. Цио процес би, према томе, био . . . у складу с исофонском линијом која се преко Старе Црне Горе протезала до подручја на којем је пловивно (дорзално) t' , d' било обична, у систему добро мотивирана, нормална појава.“

Остављам зачас по страни питање арене или ареала тога сукобљавања, јер у ликовима типа *ћерати*, *ђевојка* не видим никакво сукобљавање или сусретање западних сугласника t' , d' и источног јата, него много простији процес: једно од јотовања, посљедицу преласка кратког јата у *је*. Ако ћемо тој појави тражити прасловенске аналогије, то је старо јотовање (*medja*, *platjati* → *med'a*, *plat'ati*, шток. *међа*, *плаћати*), али имамо много ближу аналогију — ново, штокавско јотовање (*браћа*, *лађа*, *нећак*, *рођак*, *пруће*, *подграђе* итд.).

За ово јотовање створили су се услови послвије губљења слабог полугласника испред *ј*, али они доста дуго нијесу били „искоришћени“, па пред крај XV вијека у турским пописима још увијек налазимо нпр. *Дјаковица* у попису Скадарског санџака, или у попису Херцеговине *Поблатје*, *Подводје*, *Подградје*, *Ускопје*, *Сливје*, а у попису Црне Горе из 1521. године можемо прочитати запис *Дјалци* за данашње *Ђа(л)ци*, напоредо са очуваним *т* у данашњем *Ћеклићи*, *Браћени*, *Ловћен*. Зато је питање (на које ће можда одговорити подробно испитивање докумената) колико је оправдано (или: је ли у свим крајевима једнако оправдано) што у терминима правимо хронолошку разлику, називајући *тјј* → *ћ* „новим“, а *тѣ* → *ће* „најновијим“ јотовањем. — У сваком случају, оба та јотовања су плодови истог процеса, било да су истовремена или да слиједе једно за другим, тј. процеса сливања *ј* са претходним сугласником.

Мислим да је ово у науци довољно јасно, па је питање би ли требало о томе ширити расправу — да проф. Хам није зашао и у друкчију проблематику. Он, наиме, проширује употребу термина *црногорски* у дијалектологији, узимајући га у заштиту од „дискриминације“, коју дисквалификује изванлингвистичким атрибуцијама — да би више пристајала предратној малограђанштини него прогресивном друштву:

„У 'Прегледу српскохрватских дијалеката' одобреном као стални свеучилишни уџбеник за слушаче Београдског свеучилишта нема црногорских говора као посебне дијалекатске групе. Постоје шумадијски, шумадијско-војвођански, војвођански и славонски, но нема црногорских. Зашто? — Скривени су под називом 'зетско-јужносанџачки'. Мислим да је то дискриминација која би прије пристајала предратној малограђанштини него прогресивном друштву којему је један од важних задатака да реално гледа на чињенице и да ствари поставља на права мјеста . . . Мислим да би најпоштеније и

најправилније било, да се и црногорски говори зову црногорским, а то што они једним дијелом прелазе у јужни Санџак, то не значи ништа.“

Иако је критика номинално упућена писцу поменутог приручника, она се једнако односи и на друге лингвисте који црногорске говоре не третирају као посебну дијалекатску групу и који употребљавају терминоелементат „зетски“ за старији црногорски дијалекат. Међу њих спадам и ја, с тим што појам *зетско-јужно-санџачки* схватам наддијалекатски, дијелећи га на два дијалекта, *зетско-горњополимски* и *јужно-санџачки*, при чему је овај други оправдано издвојити не само због полуекавизма, него и зато што низом особина чини прелаз ка чисто екавским говорима.

Зашто *зетски*, а не *црногорски*? Поглед на дијалекатске карте (в. мој други прилог) увјерава нас да дијалекат на који примјењујемо предметак *зетско-* не захвата ни пуну половину простора данашње Црне Горе, па би назив ‘црногорски дијалекат’ за њега био произвољно сужавање појма *црногорски* и својеврсна дезинформација. Лишено би то било и историјске логике, јер Црна Гора није никад имала ни приближно онај облик који има ареал *зетско-горњополимског* дијалекта. — Још би произвољније било проширити домет термина *црногорски* на јужни Санџак, тј. на матичну рашку област, фактичку Стару Рашку.

О логици терминоелемента *зетски* биће која ријеч у мом другом прилогу, а овдје да видимо је ли проф. Хама био срећније руке у једној другој примјени термина *црногорски*, у истом реферату. — У наслову реферата, наиме, читамо: *Црногорско t, d + jat > ć, đ*, а даље у тексту: „јужнословенскога *t, d + ě*... које је у црногорским говорима дало *će, đe*“, или: „Што се црногорскога *tĕ, dĕ > će, de* тиче...“ — и љубазни закључак да ова појава црногорским говорима даје „посебан значај и посебну драж“.

Опет ћемо лако видјети на дијалекатској карти да Црна Гора не захвата ни половину *континуираниог* простора ијекавског јотовања (гдје иде и *ћ, ђ* пред јатом), и не рачунајући разношење ијекавизма, а с њим и јотовања далеко на запад и сјеверозапад, све до Жумберка.

Термин *црногорски*, дакле, испада у примјени проф. Хама и преузак и преширок. У оваквим примјенама радије ћемо га и даље *дискриминирати*.

Иако врло сажет, реферат о коме говоримо доспио је да покрене још које питање:

„Треба се уопће клонити термина који не разјашњавају него замагљују. Ја таквим сматрам и опћи назив ‘српскохрватски/хрватскосрпски дијалекти’ у Фонолошким описима за ОЛА. Једно је књижевни језик који у себи може садржати и два и три стандарда... а друго су дијалекти као матице које

утјечу на обликовање, развитак и диференцијације својих — истичем 'својих' — стандарда. Код нас говорити о чакавским и кајкавским говорима као о дијалектима српскога језика више је него ненаучно, а исто би тако ненаучно било говорити о торлачким и шопским говорима као о пријелазним дијалектима хрватскога језика. Осим тога — обично се, као што рекох: с правом — говори о томе да се дијалекти и говори не држе административних граница, па како то онда да се обиљежја и симболи у споменутиим Фонолошким описима и према Словенији и према Македонији точно држе политичко-административних граница? Зар ту нема баш никаквих пријелазних говора?" — Итд.

Да је проф. Хам дошао да прочита свој реферат, било би и у овим формулацијама елемената за дискусију, ако не за реплике, а оно бар за питања; на примјер: које све говоре, поред торлачких и шопских (уз које горе видјесмо атрибут „пријелазни“), да идентификујемо као пријелазне и каквим обиљежјима и симболима да их маркирамо? Овако, кад од писања реферата до објављивања одговора на њега треба да прође неколико година, једва да има смисла ширити дискусију. Напоменимо само, ради читалаца, да нпр. призренско-тимочке говоре нећемо звати ни дијалектима српскога језика, будући да језик тако не зовемо, јер га не дијелимо на националне језике.

Митар Пешикан

ПО ПОВОДУ СБОРНИКА „ЧЕРНОГОРСКИЕ ГОВОРЫ“

Резюме

Статья содержит критические примечания к некоторым текстам, опубликованным в сборнике „Черногорские говоры“ (Титовград 1984).